

Takáts László dr. orvosezredes

Néhány egészségügyi jellegű hadijogi kérdés a Rákóczi szabadságharc idejéből

A hadijog történetének bonyolult komplexumából csak kis részletet ragadok ki, amidőn egészségügyi vonatkozású szemelvényeket szándékozom adni a kuruckor hadijogi szemléletéről és annak nemzetközi értékéről. A források időbeli távolsága és hiányossága miatt, de egy cikk megszabott keretei miatt sem tudok ebben a részletkérdésben sem teljes és kimerítő képet nyújtani. Néhány érdekes eredeti forrás ismertetésével a magyar katonaegészségügyi szervezés történetéhez szeretnék mozaikdarabkakkal hozzájárulni, ha mindjárt ilyen speciális, s talán éppen ezért viszonylag kevésbé feltárt területről is. Munkámban érinteni fogom mindazokat a kérdéseket, amelyek közvetlenül, vagy közvetve egészségügyi jelentőséggel bírnak. A hadifogságba került sebesültek, betegek, egészségügyi személyzet sorsának ismertetésén kívül szólni fogok polgári személyek, asszonyok, gyermekek, továbbá egészségügyi szempontból jelentőséggel bíró polgári objektumok védelméről is.

A társadalom- és a velejáró hadművészet-fejlődés történetében folyamatosan lehet követni, hogy miként változott a katonáról alkotott értékítélet. Fejlettebb gazdasági és társadalmi rendszerek mindinkább szükségessé tették a hadifogságba jutott személyek felhasználását és a hadművelési területek polgári lakosságának, termelési kapacitásának igénybevételét és védelmét. A 16—17. században az uralkodó vagy a hadvezér által adott védlevél, a katonaság és városi polgárság közötti megállapodások lettek volna hivatva a háborúval járó borzalmak enyhítésére. Az ilyen védettséget az ellenfél legfeljebb csak azután vette tudomásul, ha a maga sápját már megszerezte, hadisarcot kapott.

A 17. század második felében különböző néven nevezett egyezményeket (Cartella, Kartell, Quartel, Conventio, Accord, Accorda) a két hadviselő fél kötötte egymással, az írásba foglalt pontokat kölcsönösen kötelezőknek ismerték el. Leegyszerűsített formában cartellák alatt a hadifoglyok cseréjének, kiváltásának, beteg és sebesült hadifoglyok védelmének és kezelési kötelezettségének rendezését értették. A fogságba került sebesültek, vagy egészségügyi személyzet esetében az egyszerű gazdasági érdekek mellett már a humanitárius gondolkodás is szerepet játszott.

A hadviselő felek közötti megegyezések hosszú évtizedeken keresztül ismétlődő tételei a 17—18. században már bekerültek az állandó hadsereggel rendelkező országok katonai szabályzataiba, leggyakrabban „hadi articulu-

sok" néven (*Eszterházy, Regal, Khewenhüller*). Ily módon egyes nemzetközi jogszabályok hadijoggá váltak, a szabályzatok révén pedig törvény erejével bírtak. A jól követhető szabályzatpontok nemegyszer a legsúlyosabb büntetést állapítják meg azokra, akik templomot, kórházat, nemesi kúriákat, malmokat, sütőkemencéket feldúlnak, gyújtogatnak, vagy az ellenséges foglyokkal önkényeskednek, esetleg megölik azokat¹. A már törvénynek feltehető rendelkezések megtalálhatók a kuruc regulamentumokban is.

A genfi egyezmény előtt 150–200 évvel ezelőtt cartellák rendszerint csak egy-egy háború tartamára vonatkoztak, mégis azoknak egyes előírásai — ha nem kerültek is be a katonai szabályzatokba — továbbéltek a nemzetközi jogszokásban. Ezeket későbbi megállapodásokban vagy újra írásba foglalták, vagy mint a civilizált népeknél kialakult szokásokat, íratlan törvényként a szembenálló felek magukra nézve kötelezőnek ismerték el.

A nyugati hadszínterek természetesen mondhatók egyezmények az ún. pogány törökkel, vagy ahogy az osztrákok nevezték, ősi ellenséggel (Erbfeind) szemben szinte kizártak voltak. A kölcsönösen fogságba ejtett katonák sorsa, ha véletlenül nagyobb váltságdíj reménye nem kínálkozott, lemészárlás, vagy jobbik esetben a rabszolgasors volt. Hogy a „keresztény” seregek sem ismertek humanitást, utalnék Buda visszafoglalására, vagy a zentai csatára, ahonnan nem kis önelégültséggel írott jelentések számolnak be a foglyok és sebesültek tömeges és kíméletlen lemészárlásáról². Arányai-ban kisebb, de hasonló kegyetlenségek a kuruc szabadságharc idején is előfordultak a németek és kurucok részéről egyaránt³.

A felszabadító háborúk idején Thököly a török oldalán harcolt. Ezért tartották az osztrákok az ő hagyományait életrekeltő Rákóczi-féle szabadságharc kurucait pogánybarát lázadóknak, ellibellis bandáknak (Rebellen, Malcontenten, Gesindel). Ilyen szemszögből nézve tudjuk jobban értékelni Rákóczi nemzetközi politikai és diplomáciai sikereit és nem utolsósorban a hadijog területén kivívott eredményeit.

A HADIJOG EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSÚ TÉTELEI

A 18. SZÁZAD ELEJÉN

A hadviselő felek közötti megállapodások, cartellák azt a célt szolgálták, legalábbis egészségügyi szempontból, hogy a háború ne legyen a szükségesnél kegyetlenebb, lehetőleg kímélje a harc képteleneket, legyenek azok polgári személyek, asszonyok, gyermekek, vagy hadifoglyok. Az egyezményeket hadikövetek, parlamenterek, mediatorok (közvetítők) útján kötötték, ritkábban még a háború megindulása előtt, vagy a háború tartama alatti fegyverszüneti és hasonló tárgyalások kapcsán, mégis legtöbbször egyes várak,

¹ *Eszterházy M.*: Artículus levél. — *Id. Újhelyi P.*: Az állandó hadsereg története II. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). — Bp. MTA. 1914. — 23., 25. l. — *Regal, M. L.*: Reglement über ein Kayserliches Regiment zu Fuss. — Nürnberg. Lochner, J. G. 1728. — *Khewenhüller, L. A.*: Observations Puncten. — Wien. 1748. — Artic. XVII.—XVIII. 20., 66. l. — Országos Levéltár. Rákóczi szabadságharc levéltára. (Tov. OL. Rákóczi lt.) G—28. V. 2. l. — Pag. 42—63.: Hadakozó Emberek Tanító Scholaja (1708. márc. 11-én francia záradékkal ellátott kézirat, valószínűleg fordítás). *Aranyos-központ 275. l.: Kéziratok*

² *Gyurits A.*: Budavár visszafoglalása 1686. — Szatmár. Molnár Ny. 1886. — 94. l. — *Héjja P.*: A tábori egészségügy Buda visszafoglalása korában. — Bp. Egyet. Ny. 1936. — 202. l. — *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* — Wien. Gen. Stab. 1876—1892. — I. Ser. I. köt. 153—154. l.

³ *Benda K.—Esze T.—Maksay F.—Pap L.*: Ráday Pál iratai 1703—1706. — Bp. MTA. 1955. — 210—212. l. és lábjegyzete szerint a nagyszombati vesztes csatából visszavonuló kurucok a már előbb kapitulált és nyugat felé menetelő eperjesi helyőrség katonáit felkoncolták („... praeter nonnullos incaptivos officiales, omnes interneeone delerunt”). — *Wienerisches Diarium*, 1703. szept. 15—19.: ... v. Segedin berichtet... Rebellen... ihre Blesirten gegen Grosswardein auf 15 bis 16 Wägen salvieren wollen, diese sind abermahl von einer unserigen Parthey angegriffen und sambt der bey sich gehabten Convoe massa-kriret worden... ”

helyőrségek, vagy az egész hadsereg részére a háború végét jelentő kapituláció alkalmából.

Asszonyok, gyermekek, szolgák, szakácsok, kocsisok váltságdíjnélküli elbocsátásáról már a 30 éves háború idejéből ismerünk egyezményeket⁴. Az egészségügyi személyek váltságdíját először a német császári és svéd királyi seregek részéről Zittauban 1642-ben, illetve a bajor és svéd királyi seregek által 1646-ban aláírt giesseni cartellákban határozták meg⁵. További fejlődést jelentett a francia és a spanyol felek közötti 1673-i egyezmény, amely szerint orvosokat, patikusokat, sebészeket váltságdíj nélkül kellett elbocsátani⁶.

A 17—18. század fordulójának katonai szabályzataiba feudális és egyben gazdasági jelentőségű objektumok védeltsége mellé templomok, klastromok és hozzájuk tartozó kórházak, ispotályok kötelező kímélése is belekerült. A feudalizmusban az egyházi vagyon az uralkodó osztály birtokai mellett a rendszer gazdasági támasza volt. Az egyházak felügyelete alatt működő lazaretumok, ispotályok azonban már több évszázaddal megelőzőleg is menedéket és kezelést biztosítottak a háború sebesültjei és betegei számára. Az objektumok védelme tehát egyidejűleg a humanizmus szolgálatában is állott.

A polgári lakosság és vagyonának védelme főleg gazdasági érdekeket szolgált, az adott területen működő hadsereg ellátásának biztosítása érdekében⁷. Az osztrák katonaság önkényeskedéseiről, rablásáról, termés- és állatharáscolásáról jól tudunk. A lakosságot nemcsak megélhetésétől fosztották meg, de gyakran tuszokként is elhurcolták, hogy tőlük az ellenség ereje, hadmozdulatai felől adatokat csikarjanak ki. A „megtorló intézkedés” fogalmába már akkor is sok kegyetlenség belefért, nem utolsósorban a hadifoglyokkal történő kíméletlen bánásmód. A hadifoglyokkal szemben alkalmazott retorzió, vagy annak kilátásba helyezése, nem tartozott a ritkaságok közé. Bercsényi főgenerális Heisternek tiszteken elkövetett brutalitása miatt felháborodva ugyan, de viszonylag fennköltén írja: „... az Cartella Commissariusnak adgya tudtára, ha most nem is, jövődében repressaliat téssünk minden cselekedetéért, ámbár most olly több tisztt rabjaink nincsenek is a'kiken elkövethetnénk, azért is az alacsonyabb rendükön nem kívannyuk most indicálni...”⁸. Az osztrák hadvezetés viszont a labanccá lett Ocskay lefejeztetését Győr várában négy tisztt és egy francia fogoly, Magyaróváron pedig egy tisztt és öt kuruc katoná kivégeztetésével torolta meg. Ez az áruló Ocskay még nem sokkal elfogatása előtt azzal fenyegetőzött, hogy minden elfogott és kivégzett katonájáért három kurucot akasztat fel⁹.

A hadifogoly-kérdés nemcsak annyiban egészségügyi probléma, ameny-

⁴ Gurtl, E.: Zur Geschichte der internationalen und freiwilligen Krankenpflege im Kriege. — Leipzig, Vogel, F. C. 1873. — 11. l.: „... alle Weiber, sy gehören gleich zue Officieren oder Soldaten sollen ohne Ranzion uf discretion wider loss vnd vbergelassen werden...” (1641-ből). — Uo. 17. l.: „... Weiber, Jungfrauen, Unmündige Kinder... sollen Beyerderseite ohne endtgeld vbergelassen vnd nicht vor enthalten werden...” (1646-ből). — Lueder, C.: Die Genfer Convention. — Erlangen, Besold Verl. 1876. — 12—16. l. — Molnár V.: A genfi conventio. — Bp. Wodianer. 1888. — 4—7. l.

⁵ Gurtl: Zur Geschichte... I. m. 11. l.

⁶ Uo. 13. l.: „... Medecins, Apotiquaires, Chirurgiens, femmes, enfans valets seront renvoyés de par sans rançon”

⁷ Az egyetemes és magyar hadművészet története, I/1. köt. — Bp. Zrínyi. 1959. — 323., 327. l.

⁸ Országos Széchenyi Könyvtár. *Thaly*: Kuruckori okmánygyűjtemény. Fol. Hung. (Tov. OSZK. Fol. Hung.) 1389/11. — 245—246. l.

⁹ Országos Levéltár. P—396. Acta Rákócziána (Tov. OL. Acta Rákócziána). I. Ser. Ir-regestrata. 1708. okt. 27 (Pag. 835—836). — *Esze T.*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710. — Bp. Hadtört. Int. 1955. — 278. sz. ir. és 1. lábjegyzete az 505—506. lapokon.

nyiben a fogságba jutott sebesült vagy beteg sorsáról, az egészségügyi személyzet lét- és működési kérdéseiről van szó, de közvetve a bánásmód, a foglyok elhelyezése, ellátása, ruházkodása, tisztálkodása is komoly egészségügyi jelentőséggel bír.

A hadifoglyok kiváltása a 18. század korai szakaszában rendfokozatok, vagy rendfokozattal járó fejadagok, máskor a havi, vagy évi fizetések alapján történt. Magasabb rendfokozatúért annyszor több alacsonyabb rangú kellett szabadon bocsátani, amennyivel az előbbinek magasabb volt a fejadagja. Magasabb parancsnokok esetében tekintélyes összegű váltásdíjakat határoztak meg (pl. tábornoknál 15 000, ezredesnél 1500,— Ft stb¹⁰). Nemegyszer becsületszóra (parolára) szabadon bocsátottak tisztetket, hogy meghatározott időn belül szerezzék meg a kiváltásukra szükséges összeget. — A hadifogly-sors egyébként a parancsnokok etikai szemléletétől függően, nagyon változatos volt. Gyakran vasrverték és rabként börtönben tartották azokat. Ezért nevezték leggyakrabban a hadifoglyot az akkori magyar katonanyelven „rab”-nak. A mesterséghez értőket a szabadban dolgoztatták, a tisztetket rendszerint külön helyezték el és némi szabad mozgást engedélyeztek számukra. A mindkét irányból olvasható számos szemrehányó iratváltás azt mutatja, hogy a hadifogly sorsa a megegyezések ellenére is nyomorult volt.

A korábbi évszázadokban legteltesebb bizonytalanság elé néztek a lemaradó sebesültek és betegek. Mindegyik fél igyekezett saját sebesültjeit elszállítani a harcmezőről. Némi biztonságot jelentettek a cartellák, amelyben a felek kölcsönösen kötelezték magukat a sebesültek és betegek orvosi, sebészi, később már kórházi ellátására is. Néhány korabeli cartella rövid ismeretése azért látszik szükségesnek, hogy egyrészt követhető legyen a nemzetközi szokás alakulása, másrészt mivel kuruc—osztrák viszonylatban nagyon sokszor volt szó parancsnokok közötti levélváltásban a „jus gentium” alkalmazásáról, ill. megszegéséről, vagy a hadifoglyok, sebesültek cartella szerinti ellátásáról, aminek írásos nyomát sem a megkötött egyezményben, sem a fegyverszüneti vagy béketervezetekben nem találjuk.

A hadifogly betegek és sebesültek kötelező kezeléséről először az 1674-ben kötött francia—spanyol egyezményben van szó. Eszerint a szállíthatatlanok a városban visszamaradtak, ahol megfelelő kezelést és gyógyszerert kaptak. Kb. ebből az időből származik az a svéd—dán egyezmény is, amely szerint a szállíthatatlan betegeket és sebesülteket a városon kívül egy alkalmas helyen kell elhelyezni, ellátni, élelmezni és kezelni, amíg meg nem gyógyulnak. 1689-es cartella: a kórházban felmerülő kezelési és gyógyszer-költségeket a váltásdíjon felül köteles az ellenség megfizetni.

Savoyai Jenő korából származik már az 1702-i egyezmény, amely előírja, hogy a fogságban kiszolgáltatott gyógyszer árát meg kell téríteni. A landau szerződésben a szállíthatók részére a győztes fél 400 db négylovas szekeret biztosított. Kötelezően írta elő a visszamaradó szállíthatatlanok kórházi ellátását¹¹.

Fogságba jutott hadikórház „semlegessé” nyilvánításáról, *Evrard* szerint a történelemben első ízben, Villa d'Hermosa herceg adott ki védelvelet 1674. augusztus 23-án Thieu-ben. A spanyol parancsnok a Marchienne du Pont-i kastélyban települt francia hadikórház sebesültjei és egész személyi állománya részére biztosított védelmet *sauegardejával*¹². A fogságba került

¹⁰ Feldzüge d. Pr. Eugen ... i. m. I. Ser. I. köt. — 424. l.

¹¹ *Gurtl*: Zur Geschichte ... i. m. 47—48., 16., 52—53. l.

¹² *Evrard*, R.: La première neutralisation par acte juridique d'un hôpital militaire de campagne. — Rev. Int. Serv. Santé 1967. 40. — 745—753, 833—845., 921—936. l.

kórház homlokzatára a francia mellé a spanyol címert is elhelyezték. Az ellátást biztosító személyek védlevéllel az arcvonalon át közlekedhettek.

Érdeemes azt is megemlíteni, hogy az 1692. május 2-i francia—osztrák megállapodás halálbüntetés terhe mellett tiltja, hogy a golyókat más fémből, mint ólomból készítsék, lövedéknek mérgezett golyót, vas- vagy drót-darabokat alkalmazzanak¹³.

A cartellák értelmezése nem volt egységes, több helyen közvetlen tárgyalások alapján egészítették ki, pl. üzenetek és pénzküldemények továbbítására, levelezésre vonatkozó intézkedésekkel stb. A végrehajtás nagymértékben függött az illetékes helyi parancsnokok egyéniségétől, akik azonban önkényeskedésre éppúgy hajlamosak voltak, mint az egyszerű katonák, vagy alacsonyabb rendfokozatú tisztek: a nem éppen dicséretes alkudozásokra és zsarolásra¹⁴.

Gyakran emlegetik, hogy megállapodásaikban a „jus gentium” érvényesül, betartása becsületbeli kötelesség, Christianitatis opus. A cartellák egészségügyi megállapodásait a humanitás, az emberi méltóság megbecsülése is jellemzi. A hadviselő felek közötti írásos megállapodások, vagy az előző időszakokból átvett íratlan törvények, szokások a nemzetközi és emberi jognak abban a korban is igen értékes szabályait képezték, bár hatékonyságuk csak részben volt biztosítható¹⁵.

A 17—18. századfordulón tehát a hadijog egészségügyi vonatkozású tételei egyezményekben, cartellákban, katonai szabályzatokban és a nemzetközi szokásokban, vagy a hadijog íratlan törvényeiben található. Ilyen értelemben óhajtom ismertetni a kuruc szabadságharc alatt kialakult viszonyokat.

A KURUC—OSZTRÁK CARTELLÁK, KAPITULÁCIÓS EGYZEMÉNYEK, HADI SZABÁLYZATOK EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI

A Thököly-felkelés eszméiből a törökkel való hadi szövetséget Rákóczi, az Európában akkor uralkodó „pogányellenes” hangulat miatt, kénytelen volt elvetni, ámbr pl. a legkeresztényibbnek nevezett francia királyt mi sem tartotta vissza a török szövetségtől. A kurucoknak diplomáciai kapcsolata Törökországgal volt, követségi személyek és tisztek, iratok, ritkábban pénzküldemények is érkeztek Konstantinápolyon át Franciaországból. Valamivel élénkebb volt a kereskedelmi összeköttetés: abaposztót, bőrt, fűszereket, ékszereket vettek tőlük. Katonai szempontból azonban az 1—2 századnyi török—tatár segédcapat kivételével, semmi támogatást nem kértek és nem is kaptak.

A Thököly által képviselt vallási türelem és vallásszabadság vonatkozásában Rákóczi nem engedhetett, mert elvesztette volna a szabadságharc tömegbázisát képező protestáns és görögkeleti magyarokat, szlovákokat és ruszinokat. Vallási türelmével viszont Anglia, Hollandia, Svédországot és Oroszországot bizalmát szerezte meg. Rákóczit egyébként is hercegi származása, nemzetközi tekintélye mindenkor tárgyalóképes partnerré avatta.

¹³ Feldzüge d. Pr. Eugen... i. m. I. Ser. I. köt. 425. 1.

¹⁴ Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Tov. GYSML: 2.) Acta Pol. et Oeconomica. — Lad. XIII. et N. Fasc. II. No. 86. — OL. Acta Rákócziana. I. Ser. 1704. aug. Fasc. 3. C. No. 30. — OL. Rákóczi lt. G—16. I. 2. d. No. 522.

¹⁵ Buza L.—Hajdú Gy.—Vitányi B.: Nemzetközi jog. — Bp. Tankönyvkiadó. 1958. XII. Fej. 381. 1.-től. — Vitányi B.: A háború áldozatainak védelmezésére vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények. — Jogtud. Közl. 1955. 9. — 530—556. 1.

Az osztrák hadvezetésnek pár hónap alatt rá kellett ébrednie, hogy ezek a „rebellisek, bandák, lázadók” komoly harcéri sikereket érnek el és tekintélyes veszteséget tudnak nekik okozni. A sikeres harcok alatt nagyszámú német katona és tiszt, köztük több tábornok is (pl. Heister, Stahrenberg) esett fogságba. Kényszerből, de az angol és holland józan diplomáciai tanácsra hallgatva, az udvar hamarosan leült a lázadókkal a tárgyalóasztalhoz. A megbeszélések mediatorok, közvetítők, részben Stepney angol és Bruyninx holland követ intenzív közreműködésével folytak. A közvetlen szembenálló parancsnokok már a hivatalos hadifogolycsere-megállapodás és a hosszú ideig elnyúló fegyverszüneti és béketárgyalások előtt, az akkori nemzetközi szokások szellemében, korán elkezdtek egymással tárgyalni a fogolycsere és egyéb hadijogi kérdésekben. A közvetlen tárgyalások a cartella megkötése után, a kb. két hónapig tartó fegyverszünet alatt és után is rendszerezettek voltak. Ily módon, a parancsnokok egyéniségétől függően, a cartella szerint, vagy csak egyes kérdésekben, de legtöbbször inkább a hivatalos megállapodás keretein túlmenően létesültek helyinek mondható egyezségek, ezáltal viszont színesebbé és gazdagabbá vált ezeknek a megállapodásoknak tartalmi értéke.

A hivatalos hadifogoly-egyezmény megkötése előtt a különböző szinteken folytatott tárgyalások a későbbi cartella megkötését feltételezték. A császárhű Pálffy generális 1704 májusában ajánlatot tett Károlynak, „ha kegyelmednek kedve volna az Permutatoria, kérném Kegyelmedet adná ki Parolámra a mi embereinket”¹⁶. Rabutin július 28-án Pekry kuruc generálisnak írt levele szerint Heistert írásban kérte, hogy úgy bánjon a kuruc foglyokkal amint azok a németekkel¹⁷.

Jellemzők és következtetésre alkalmasak a háború első éveiben a hadifogoly kurucok, vagy esetleg német érzelmű emberek által küldött levelek, tapogatózások. A soproni kuruc rabok írják, hogy a város ellátja őket, főtt ételt ad, megengedi az étel behozatalát, sőt gyógyításukról is gondoskodik¹⁸. Andrassy generális a győri foglyoktól kapott értesítést, hogy őket Haissler „németje feléért” bocsátaná el (tehát kétszeres számú németet kért a kuruc foglyokért¹⁹). Valami névtelen (labanc, mediator, vagy német megbízott) szerint a bécsi udvar hajlandó lenne a foglyok kicserélésére, bár igényes, mert egy kuruc tisztért ők is 2 német tisztet akarnak. Egyébként hangsúlyozza, hogy a foglyoknak nincs semmi bántódásuk²⁰. — Ebben az időben Bécsből, Nagyszombatból, Esztergomból, Pétervárából (Pétervárad) bocsátottak már el fogságból kurucokat, valószínűleg *helyi* tárgyalás alapján, megfelelő számú német vagy rác fogoly szabadítása ellenében (*Esze*²¹).

A fentiek amellett sóznak, hogy a hadifogolycserénél, vagy a fegyverszüneti tárgyalásoknál a szabadságharc első éveiben az osztrákok voltak a kezdeményezők. A foglyok leveleinek volt ugyan bizonyos hírverő tendenciája, de egyben tükrözték az osztrákok félelmét is az iránt, hogy a kurucok nem tartják be a hadijog szokásait, szabályait, az osztrák foglyokat kínozzák, ellátásukról nem gondoskodnak, vagy esetleg ki is végzik.

¹⁶ OL, Acta Rákóciana. I. Ser. 1704. máj. Fasc. A. No. 27.

¹⁷ OSZK. Fol. Hung. 1389/31. — 326—327. l.

¹⁸ OL, Acta Rákóciana. I. Ser. Irregistrata. 1704. datum nélküli. — Uo. 1704. júl. Fasc. 2. B. No. 47.

¹⁹ Uo. 1704. aug. Fasc. 2. B. No. 25.

²⁰ Uo. 1704. aug. Fasc. 3. C. No. 30.

²¹ *Esze T.: Kuruc vitézek... i. m.* — 61., 75., 77., 83., 96., 107. sz. ir. a 177., 194., 197., 207., 224., 241. lapokon.

Sorolhatnám még az esztergomi, a váradi, aradi német parancsnokok kezdeményezését²², de talán további megerősítést nem igényel, hogy a háború első éveiben a tárgyalás az osztrákoknak volt életbevágóan fontos érdeke. A franciák elleni háború miatt a magyarországi hadszíntéren működő osztrák erők mennyiségben és értékben is alárendelt szerepet játszottak a kurucokkal szemben, különös tekintettel az utóbbiak első évi átütő sikereire. A cartella ajánlatok, fegyverszüneti javaslatok, másrésztől viszont a béketárgyalások tudatos elhúzása az osztrákok gyengesége mellett szól. Számos adat áll ugyan rendelkezésre foglyok felesége, családja, sőt az erdélyi rendek részéről is, amelyben kérik Rákóczit a fogolycsere-tárgyalás megindítására. Erő tudatában állapítja meg Rákóczi 1705 januárban: „Ha az Udvar a' német rabok szabadításában nem munkálkodik, mi is vele nem gondolunk...”²³.

Magát a *cartellát*, többszöri iratváltás után, Rákóczi 1705. április 26-án, a király pedig július 20-án hagyta jóvá. A hivatalos fogolycsere közben is folyt, mert pl. az Udvari Haditanács már júniusban a kölcsönösen elfogadott és aláírt hadifogoly-egyezményre hivatkozik²⁴. A későbbi fegyverszüneti tárgyalások idevonatkozó részei lényegében azonosak, ezért összefoglalva ismertetném a két megállapodás főbb pontjait.

A cartella-tervezet arra mutat, hogy a csereegyezmény az európai szokások szerint készült: „Permutentur iuxta morem inter Christianos ubique receptum, atque usitatum...”

Minden rendű és rangú fogoly cserélhető, aki fogságban van, vagy később kerül fogságba.

Cserealapnak általában az azonos rangot, vagy fejadagot, sokszor pedig a havi fizetést vették. Ennek megfelelően kölcsönösen kötelezettséget vállaltak a felek, hogy egymást az illetményekről és fejadagokról írásban tájékoztatják. — A tisztek parolára elengedhetők a váltságdíj megszerzése érdekében.

Egyéb hadi emberek (commissarius, praefectus, kamarás, stb.) és a nemesi felkelés tisztjei fejadag, vagy illetmény alapján voltak cserélhetőek. Az egyszerű felkelő nemest csak egy közlegénnyel (gregarius) vették egyenértékűnek.

Nőket nem lehet fogságba ejteni, illetve ha fogságban vannak, el kell őket bocsátani. — Cselédség, szolgák, földön dolgozó parasztok nem tekintendők hadifoglyoknak, nem hurcolhatók el, fogságból elbocsátandók²⁵.

A megállapodási pontokban, a nyugati népeknél másfél évszázada szokásban levő egyezségekkel szemben, sem a sebesültekről, sem az egészségügyi személyi állományról nem esett szó. A hadifogoly sebesültekkel kapcsolatban kialakult helyzetről későbbiekben fogok beszámolni.

A megállapodások végrehajtása felett mindkét fél részéről a kijelölt cartella commissariusok örködték. Ők továbbították hivatalosan az egyezmények megszegésére vonatkozó panaszokat, kifogásokat, kölcsönösen kicserélték a hadifoglyok névsorát, intézték a név szerint igényelt fogolycserét,

²² OL. Acta Rákócziana. I. Ser. 1705. ápr. Fasc. 2. A. No. 29 (Esztergom). — 1705. jún. Fasc. 1. A. No. 31 (Váradi). — 1705. júl. Fasc. 3. C. No. 23. és 26., valamint Irregistrata. 1705. júl. 19. (Arad).

²³ OSZK. Protocollum expeditionum Francisci II. Rákóczi ab anno 1703. ad annum 1706 (Tov. Prot. Exp.) Fol. Hung. 978. — 212/v. és 393. l.

²⁴ OSZK. Fol. Hung. 1389/4. — 409. l. Wien. 1705. jún. 27.

²⁵ Uo. 330—331. l. Norma et Regula. — *Benda—Esze—Maksay—Pap*; Ráday... i. m. 240. l.

pénzküldeményeket juttatták át a másik félhez stb. A kuruc és német tábor között szabadon mozoghattak.

A bevezető részben többször említettem, hogy a hosszú évtizedeken át ismétlődő cartella pontok bekerültek a *hadiszabályzatokba*, így a kuruc rendelkezésekbe, hadiarticulusokba is.

Egyházi létesítmények, malmok, nemesi curiák védettsége mellett a szegénységnek zaklatása is törvényellenes. — „Egész hadirend ellen lévén az Raboknak megölése és kínzása, azokkal való mocskolódás, azért kiknek kiknek élete vesztese alatt azoknak mikor már Rabok tiltatik megölése”²⁶.

„A rabot 36 óránál tovább magánál ne tarcsa, se el ne bocsássa, hanem magunk vagy közelebb való generálisnak kezéhez hozza...” — Elfogottakat hadi bírónak is ki kellett hallgatnia, elbocsátásuk csak az ő engedélyével történhetett²⁷.

A cartellák és hadiarticulusok mellett a nemzetközinek mondható iratok harmadik csoportjába tartoztak az ún. *kapitulációs megállapodások*, amelyeket egy-egy vár, vagy helyőrség feladásánál kötöttek. A zólyomi, esztergomi, érsekújvári várak feladásával kapcsolatos eredeti egyezményekben — a nyugati cartellákhoz hasonlóan — a sebesültekre vonatkozóan is találunk megállapodást, elsősorban elszállításukról. Az eperjesi és szendrői kapitulációs pontok között azonban a szállíthatatlanul visszamaradó betegek és sebesültek kezelése, ellátása is rögzítve van azzal, hogy felgyógyulásuk után védlevéllel ellátva térhessenek vissza sajátjaikhoz. Az eperjesi cartellában még arra is van utalás, hogy a felmerülő költségeket meg kell fizetni (1—2. sz. ábra). Bár igen szép számú kuruckori kapitulációs cartella (accorda) maradt fenn eredetiben²⁸, mégis feltűnő, hogy viszonylag ritkán történik azokban a betegek és sebesültek sorsára utalás. Ezzel szemben csaknem valamennyi accorda tartalmaz a kölcsönös hadifogoly kicserélésre megállapodást. A kapitulációs iratokból az is kitűnik, hogy a hadi iratváltásokban többször is szereplő „jus gentium”, „modus militaris”, „der uhralte Kriegsgebrauch” meghatározás igen színes tartalommal bírt. A sebesültek ellátásával kapcsolatos értelmezése mellett a hadijog, a hadiszokások szélesebb alapú felfogása szerint a kapitulált csapatnak fegyverrel, zászlókkal, kürt- és dobszóval, bizonyos számú nehéz fegyver meghagyásával, személyi podgyászával, asszonyoknak, gyermekeknek, szolgáltnak salva gvardiával (védőőrség, védlevél) kell az elvonulást biztosítani. A fegyverektől, személyi tulajdonuktól való megfosztást barátságtalan és hadijogellenes eljárásnak tartották²⁹. A „jus gentium” fogalom tehát minden kérdésben a hadijog és szokások szerinti eljárást jelentette.

²⁶ Vas megyei Levéltár, Kőszeg város titkos levéltára: Károlyi S. Hadi edictuma. 1704. febr. 3. — *Benda—Eszé—Maksay—Pap*: Ráday... i. m. 417., 423. l. — A Magyarországi Confoederált Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Edictumok és Törvények. — Onod. 1705. júl. 5. (nyomtatvány)

²⁷ *Benda—Eszé—Maksay—Pap*: Ráday... i. m. 423. l. Tit. XI. Art. VIII.: „... el fogattakak és a'kiknek hűségek felül kétség lehet, jól meg examinállyon vagy két tiszt jelenlétben... senki az ő engedelmé nélkül el ne bocsáttassék...”

²⁸ OL. Rákóczi lt. G—16. I. 2. d. No. 1—19. és passim. — Uo. No. 17. Szendrő. 1704. aug. 21., 23., 30.: „8-vo. Vulnerati et infirmi ibi ubi manere vellent in Regno usque ad convalescentiam suam remanere, ut postea ad Suos Salvo conductu provisi quando vellent iterum redire poterunt et valebunt.” — Uo. No. 18. Eperjes. 1704. nov. 1.: „13-tio. So Einige Kranke denen velhen der Mars zu hart fähle sollen selbige hier verbleiben curirt und versehen velhe nach erhaltener Gesuntheit denen übrigen nach Praesprung sollen geschicket werden mit über Bringern di un Kosten gut zu mahen”.

²⁹ OSZK. Fol. Hung. 1389/2. — 74—82. l.: „... contra Jus Gentium et Amicabilem: Compositionem...” (t. i. a kapituláltak lefegyverzése).

A Rákóczi által 1705. április 26-án jóváhagyott cartella pontja (IV) szerint a nők és egyéb fegyverfogásra képtelen személyek nem tekinthetők ugyan foglyoknak, mégis a kölcsönös megállapodás ellenére a bécsi haditanács rendelkezése szerint Berthóty és Forgách tábornokok feleségei hadifogságban voltak, a korabeli irat ugyanis elbocsátásukról és védlevél kiadásáról szól³⁰. Rabutin, az erdélyi osztrák parancsnok is hosszú ideig tartotta fogságban, ill. védőőrizetben Pekryné Petrőczy Kata Szidóniát, Telekinét, Thoroczkaynét, ugyancsak magas beosztású kuruc tisztek feleségeit³¹. Kuriózumnak jellemezhető: Pffeffershoven Eszterháznak szemére veti és nem is alaptalanul, hogy Rákóczi német tisztek feleségét fogatja el, ill. tartja fogságban. Erről egyébként kuruc nyilvántartás is fennmaradt³².

Károlyi a szolgák, kiszolgáló személyzet fajra és nemre való tekintet nélküli elbocsátását rendelte el, ami a későbbiekben válik érdekesebbé, amidőn a rácok helyzetéről lesz szó³³.

Ugyancsak a cartella szerint a hadszíntéren, vagy azon kívül dolgozó fegyvertelen parasztokat, polgári személyeket még akkor sem lehetett volna fogságba ejteni, illetve el kellett onnan bocsátani, ha a hadseregnél dolgoztak, vagy ott gazdasági tevékenységet folytattak. Korántsem teljes az egyetértés a polgári személyek dolgában, főleg a németek részéről. Becker nagyváradi parancsnoknak egy levele bizonyítja, hogy a parasztokat megbízhatatlannak, kurucbarátnak tartotta, éppen ezért velük szemben ignorálta a cartellát. Másik levele szerint — talán fegyvert is talált a lakosságnál — mint jogtalanul fegyvert viselő személyekkel szemben semmiféle szabályzati törvényt, vagy megállapodást nem fogadott el. Ugyanebben a levélben viszont hangsúlyozza, hogy az utóbbi megállapítása mágnásokra, nemesekre és katonákra nem vonatkozik³⁴.

A nemzetközi jogi szokások szempontjából rá kell világítanom arra az áldatlan helyzetre, amely a kurucok és az osztrák szolgálatban levő rácok (törökök elől menekült és az ún. déli határőr vidékre telepített szláv, szerb, horvát, bunyevác, sokác és egyéb balkáni népek akkori neve) között fennállt. Az osztrák udvarnak már a kuruckorban is érdeke volt, hogy a nemzetségeket egymással szembeállítsa. A német források is megemlékeznek arról, hogy a rácok milyen kegyetlen és elkeseredett hadviselési módokat alkalmaztak³⁵. Az első években a kurucok egyáltalán nem is tárgyaltak a fogságba jutott rácok kiszabadításáról, a német parancsnokok megkeresését válasza sem méltatták. *Esze* anyagában számos hivatkozást találunk a rácok kegyetlenségeiről. De adatai néhány bizonyítékkal is szolgálnak arra, hogy a rácok fogságából korábban is szabadultak ki kurucok³⁶. Ez a szabadulás valószínűleg alacsonyabb parancsnokok között lefolytatott közvetlen cseretárgyalások útján történt.

Rákóczi több pátensében rámutat, hogy a rácsás eddig asszonyokkal, gyermekekkel kegyetlenkedett, közülük többeket sütőgetéssel vallattak, vagy

³⁰ I. a. 24. sz. lábjegyz. és OSZK. Fol. Hung. 1389/12—313. l.

³¹ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. — 1706. ápr. Fasc. 3. C. No. 6. — *Esze*: Kuruc vitézek: . . . i. m. 85. l. 1. sz. láb.

³² *Thaly K.*: Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706—1709. — Bp. MTA. 1901. — 199. l. — OL. Rákóczi lt. G—16. I. 2. d. No. 520. Nomina captivorum. — Uo. G—28. V. 2. f. Arrestanten oder angehaltene aus Erlau (pag. 39.).

³³ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. — 1710. júl. Fasc. 1. A. No. 23.

³⁴ Uo. 1708. febr. Fasc. 2. B. No. 28.

³⁵ *H. Balázs É.—Makkai L.*: Magyarország története 1525—1790. A késői feudalizmus korszaka. — Bp. Tankönyvkiadó, 1962. 343. l. — *Feldzüge d. Pr. Eugen* . . . i. m. I. Ser. V. köt. 620. l. . . . „Der Racenhass verleitet aber diese undisciplinirten serbischen Streifcorps so zu unerhörten Grausamkeiten und Graueln . . .” — Uo. I. Ser. VIII. köt. 407. l.

³⁶ *Esze*: Kuruc vitézek . . . i. m. 8., 9. sz. ir. a 203., 224. lapokon.

nyáron megégették. A fejedelem ezek ellenére — átlátva az osztrák udvar nemzetiségellenes politikáját — megbékélést hirdet és szövetségre szólítja fel őket. További kegyetlenkedések esetén viszont retorziót helyez kilátásba. A kiáltvány nem volt teljesen hiábavaló, hiszen még rácz ezredparancsnoka is volt Rákóczinak és a ráczok közül jónéhányan önként álltak a kurucok zászlaja alá³⁷.

A váradi parancsnok többször interveniált egy Toducz nevű, máskor már a fentebb említett Tekely (Tököli) rácz kapitány érdekében, méltó bánásmódot kért részükre és cserét is ajánlott fel³⁸.

Popovity Tököli rácz parancsnok 1708. május 20-án javasolja Károlynak, hogy az ő foglyaikkal szemben is a németekéhez hasonló elveket alkalmazják. Hangsúlyozza, hogy eddig nem az udvarral kötött cartella szerint történt a fogolycseré³⁹.

A szabadságharc utolsó éveiben a rácz foglyok cseréjének problémája valamennyire rendeződött. Löwenburg váradi parancsnok Palocsay generálisnak ajánlja, hogy a ráczokra is az egyenlő rendfokozat, vagy fejadag szerinti csere legyen érvényben („aequalitas et proportio observanda”⁴⁰). Károlynak már említett politikus levele a szabadságharc utolsó előtti évéből származik, amelynek az esetleges békét követő időszakra is kihatása lehetett. Körlevelében elrendeli, hogy a csere, polgári személyek elbocsátása németekre és ráczokra egyaránt vonatkozik⁴¹. Ebben az időszakban a kurucok közül sokan voltak már fogságban, ugyanakkor csak kisszámú német fogollyal rendelkeztek, ezért is voltak talán engedékenyebbek⁴².

A HADIFOGSÁGBA KERÜLT SEBESÜLTEK ÉS BETEGEK ELLÁTÁSA A KURUCKORBAN

Már említettem, hogy a kuruckorban csak a kapitulációs accordákban találunk néhány helyen utalást a sebesültek sorsára, annál megkapóbb, hogy adott időben mindkét fél ebben a vonatkozásban az akkori európai államok között gyakorolt hadiszokások szerint járt el. Korabeli iratokban fennmaradt adatok részletesebb ismertetését ezért tartom szükségesnek, hogy megbízhatóbb képet nyerjünk a fogoly sebesültek és betegek ellátásának helyzetéről.

A Sopron körüli harcokban a kurucoknak is, a németeknek is komoly veszteségei voltak, a város bevétele azonban Bottyánnak nem sikerült. Sok száz soproni lakos is áldozatul esett, vagy megsebesült a harcokban. A város nemcsak a saját, hanem az ellenség sebesültjeiről és betegeiről is gondoskodott. Erről tanúskodik a városi tanácsnak az Udvari Haditanácshoz küldött felterjesztése, amelyben panaszolja, hogy sebesült polgárainak gondozásán kívül a fogságba jutott kurucok ellátása, kezelése is nagy kiadást jelentett számukra. Negyvennél több sebesült kurucot vittek a városba, akiknek héthetes gyógykezeléséért és ellátásáért kérik, hogy a foglyok kiváltásánál ezeket a károkat az Udvari Tanács számítsa fel a kurucok terhére. A Haditanács

³⁷ OSZK. Fol. Hung. 1389/3. — 52—53. 1. Gyöngyös. 1704. szept. 2. — OL. Rákóczi lt. G—16. I. 2. d. No. 392. Eger. 1705. márc. 2.: „... sokan a Rácz Nemzet közül nem csak hűségünkre állani készek voltak, hanem egyszersmind több Magyar Hadaink közé a rendes fizetésért állottanak...” — H. Balázs—Makkai: Magyarország története... i. m. 343. 1. Belgredán Iván kapitány, Rácz Draguly ezereskapitány.

³⁸ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. 1707. jan. Fasc. 1. A. No. 66., 72. — Uo. 1708. júl. Fasc. 2. B. No. 26. — OSZK. Fol. Hung. 1389/3. — 52—53. 1.

³⁹ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. 1708. máj. Fasc. 2. B. No. 13.

⁴⁰ Uo. 1709. máj. Fasc. 2. B. No. 21.

⁴¹ Uo. 1710. júl. Fasc. 1. A. No. 23.

⁴² Uo. 1710. jún. Fasc. 1. A. No. 17. — OSZK. Fol. Hung. 1389/2—413. 1.

elismerte a város jogos kérését és megállapította, hogy a foglyok elbocsátása előtt anyagi életételt kap⁴³. (3. sz. ábra)

Arról is szóltam már, hogy a Sopronban raboskodó kurucok levélben írták meg helyzetüket Károlyi tábornoknak. Ha az írást bizonyos mértékig propagandisztikusnak is tekintjük, mégis az ismertetett iratváltás bizonyítékul szolgál arra, hogy a város tényleg rendelt gyógyításukra orvost, borbélyokat, stb.

Szép számban állnak rendelkezésre magasabb parancsnokoktól származó iratok, amelyekből jogosan következtethető, hogy a sebesült foglyok kezelését, ellátását a nemzetközi szokásoknak megfelelően magukra nézve kölcsönösen kötelezően ismerték el. Úgy emlegetik, hogy cartella szellemében történjék gondoskodás a sebesültekről (sauciatorum cura adhibeatur). Érdekes Graven (Graeven) tábornok, a szamosújvári német parancsnok és Bagossy kuruc generális, ill. az iratváltáshoz kapcsolódó Károlyi Sándor állásfoglalása. A válasz szerint Rabutin tábornok alatt a fogolycseré és hasonló megállapodások betartása megtörtént, nem találnak kifogást Graven ténykedésében sem. A kolozsvári „Krippaon” (Kriechbaum, Kriegsbaum) osztrák parancsnok azonban nem tartatja be a megállapodásokat. Míg a kurucok mindenütt gondozzák a német sebesülteket, a kolozsvári kuruc fogoly sebesültek ellátása legfeljebb az ottani sebészek jó érzésére van bízva⁴⁴.

Ugyanilyen szellemű Becker (Beckers) váradi parancsnoknak Bagossyhoz írt levele, amelyben nyomatékosan kéri, hogy a kuruc fogságba sebesülten került rác Tekely (Tököli, Tökölyi) kapitány ugyanolyan bánásmódban részesüljön, mint egy császári ezredes: adjon pénzt a foglynak ruhára és sebei-nek gyógyítására, a váradi parancsnok maga fogja megtéríteni⁴⁵.

Eszterházy Antal 1708. január 22-én utasítja Bezerédy brigadérost, hogy a beszállított „német sebesek és rabok iránt vegyen quietantiát a cartella comissariustól a portiók szerint”⁴⁶.

A nagybányai bíró panaszkodik Károlynak, hogy a foglyok gyógyítására „... mindazoltától fogva és szüntelen Borbélyt kellett a várban tartanunk, egy néhány ráczokat meggyógyítottak, csak egy pénzt is nekik nem fizettek... mert semmi praebendájuk nem járt. Itt az várason is éjjel nappal feles sebes katonák is rajtok vadnak...”⁴⁷

Érdekes hadijogi szemléletet tükröz a szállíthatatlan sebesültné a bíró felügyeletére történő visszahagyása. Midőn a német csapatok Nagybányát kiürítették, nem tudtak magukkal vinni egy kezelésben levő kuruc fogoly sebesültet. Az elvonuló Graven írja az elfoglaló Csáky L. kuruc parancsnoknak: fenntartja a jogot, hogy helyette német foglyot kapjon cserébe⁴⁸. Az eljárás nem azonos az akkori nemzetközi jogi szokásokkal, mert ebben a korban a sebesülteket általában nem tekintették hadifoglyoknak. Az osztrákokhoz hasonló eljárás csak a 18. sz. második felétől vált jogszerűvé, amikor már az orvosokat, sebészeket és sebesülteket hadifoglyoknak tekintették és csak a megfelelő egyezmény szerint, vagy csere útján szabadulhattak.

⁴³ GySm. L.: 2. — Lad. XIII. et N. No. 31.: „... etlich vierzig Gefangene Coruzen in letz alhier gethanen Ausfall meistens blesirter hereingebracht worden... was auf der Gefangenen und unserer blesirten Cur aufgegangen...” — Uo. Lad. XIII. et N. Fasc. II. No. 64.

⁴⁴ OL, Acta Rákócziána. I. Ser. 1708. szept. Fasc. 1. A. No. 52.

⁴⁵ Uo. Fasc. 1. A. N. 59.

⁴⁶ Thaly: Gróf Eszterházy... i. m. 622. 1.

⁴⁷ OL, Acta Rákócziána. I. Ser. Irregestr. Nagybánya. 1708. okt. 8.

⁴⁸ Uo. 1708. jún. Fasc. 1. A. No. 38.: „... reliqui sub cura iudicis, ut ipsum curet sarnari, tali sub Parola, ut pro ipso ex nostris militibus extradent...”

Sehr Hochlöbl. Kayserl. Reichs-Kriegsrath,
Virebländtlicher Fürst
Gnädigst und Gnädige Herren Herren

Ihr Hochfürstl. Excellenz in Gnaden
geben in unbrüchlicher Güte und Güte
in Obacht und der Hochfürstl. Reichs-Kriegsrath
Herrn Kayserl. Reichs-Rathlichen und Herr
Längst über den unbrüchlichen Memorial
Gnädig und Gnädig von der Sache bei dem
von dem Kaiserlichen, unbrüchlichen, und unbrüchlichen
und Herrschaftlichen Gängen in dem
gehörigen, und alle meine besterter
gebrauch worden. Nun ist die
und unbrüchlich, ein solches an
sind von dem unbrüchlichen, und
geblieben, dem Kaiserlichen und
Lob und Preis, und alle die
Gnädig und Gnädig, und alle die
Gnädig und Gnädig, und alle die
Gnädig und Gnädig, und alle die
Gnädig und Gnädig, und alle die

3. sz. ábra. Sopronban raboskodó sebesült kurucok gyógyítása, a felmerült kezelési
lábjegy-

all das junge Blut an der Opferung, und
 die vier Bliesarten an Opferungen, die unter
Saltung von 7 Wochen für die Freiheiten
gütig gemacht auf in Platium Victoriae ex
Deposito et was benutzt gewirdet werden.
 Es sind in der Opferung, das Blut, was saqur
re curium, das die incapivirt, was be
werden, auf nich and and, als dann die ist
Es wird der sein har adit, in der Opferung
Actio des Blut von der, blies ist und die Opferung
was be werden, zur Consolation kommen, und
aber es, das, und Opferung refundirt werden
alle. Damit nun es der Opferung vor der Opferung
es und be der Opferung Opferung der Opferung
und der Opferung, nicht be werden, das
es nicht emittirt wird werden, in der Opferung
damit es in der Opferung und die Opferung
und die Opferung nicht, oder longa manu,
mit anwendung unser fatig und unter der
Opferung Opferung. Laus an für ist Excell

43. 51.

és ellátási költségek rendezése (Aláhúzással általam kiemelt részeket l. a. 38. és 41. zetben!)

Az ellenség sebesült foglyainak kezelését bizonyítja Perényinek Károlyi Sándorhoz küldött 1710. szeptember 7-i jelentése: Egerben „az barbélynak az mellyik a labanczokat köti, igen sokkal vagyunk adóssak neki, igen sokat költött reájok, éjjel nappal rám jár, már nem is akarja kötni, félő, hogy sebbe el ne vesszenek, akik most vadnak, vagyis jövendőben mellyeket hoznak”⁴⁹. A kezelés tényét nem cáfolja az esetleges ellenvetés, hogy ebben az időszakban a kurucoknak leáldozóban volt a csillaguk, ezért fordítottak nagyobb gondot a német sebesültek gondozására.

A sebesülteknek és betegeknek német részről történő kezelésére is jó néhány adat áll rendelkezésre. Már a bevezető részben említettem a soproni sebesült foglyok kezelését. Hasonló helyzetről tudunk az aradi várban raboskodók orvosi-sebészi ellátásáról is. Az ottani hadifogoly tiszték csere útján szabaduló fogollyal küldik kérésüket Károlyihoz: „... Krucsay János Colonnellus Úr (ugyancsak fogságban volt) megalkudott itt létében a' Borbélyal tíz Sebes iránt hatvan öt Rhénes forintokban, azért minékünk szabadulásunk nem lehet valamig azon summa pénz meg nem lesz, mi túlünk pedig ki nem telhetik, ha Nagyságod nem küld; még magunk is felvettünk hat forintokat kölcsön, aziránt Nagyságodat alázatosan kérünk küldgyön Nagyságod mi Tiszteknek...”⁵⁰ Talán érdemes visszatérni a soproniak kérésére annyiban, hogy azok is sürgetik a foglyok otléte alatt a kártérítést, mert szabadulásuk után már csak ügyvel-bajjal kapnák meg költségeiket⁵¹. A kuruc részről történő pénzáttalásokról még lesz szó.

Tovább lehetne sorolni a kétoldalról származó bizonyítékokat, de ugyanúgy a kölcsönösen elkövetett mulasztásokat is. Nem kétséges, hogy a „*ius gentium*” a „*laudabile Christianitatis opus*”-nak nevezett sebesült- és beteggondozás nagyon sok kívánnivalót hagyott maga után, mégis adataim igazolják, hogy a foglyok, a fogságba került betegek és sebesültek gondozásában, gyógyításában mindkét fél ismerte és általában betartotta az akkori nemzetközi hadiszokásokat.

Kicseng az előadottakból, hogy a hadifoglyoknak a gyógyítási költségeket meg kellett valamilyen formában fizetniök. Eddigi kutatásaimban nem akadtam nyomára annak, hogy a tiszték és katonák hadifogságban pénzbeli illetményt kaptak volna. A már idézett aradi levélből is kitűnik, de ugyanúgy a munkácsi várban is kaptak a tiszték pénzkölcsönt legszükségesebb személyi kiadásai fedezésére⁵². Rendeletek és korabeli kiutalások alapján viszont igazolható, hogy természetbeni ellátásuk szabályozva volt. Rákóczi egyik erre vonatkozó rendeletének mellékletét a 4. sz. *ábra* mutatja⁵³. Az 1708–1709–1710-es évekből havonkénti részletes elszámolás található az Érsekújvárból kiszolgáltattott természetbeni járandóságokról (*Extractus frumentii decimalis ad manus annonarii administrati*)⁵⁴.

Pénz hiányában a sebesültek és betegek nehéz helyzetbe kerültek. A tiszték és legénység némileg egymás segítségére voltak, de legtöbbször a sebesültek minden értékét el kellett adnia kezeltetésé érdekében. Ez a magyarázata annak, hogy a fogságból kifosztva, lerongyolódva érkeztek visz-

⁴⁹ OSZK. Fol. Hung. 1389/25. — 261. 1.

⁵⁰ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. 1707. dec. Fasc. 1. A. No. 6.

⁵¹ 43. láb-j-ben 1. Lad. XIII. et N. No. 31.: „... wann solche einmahl von hier entlassen sind, Wir von Ihnen nichts oder longa manu mit anwendung neuer fatigen und Unkosten suchen müssen...”

⁵² OL. Acta Rákócziána. I. Ser. Irregistr. Újvár. 1710. ápr. 10. — L. még az 50. láb-j. iratában is.

⁵³ OSZK. Fol. Hung. 1389/3. — 43–44. és 200. 1.

⁵⁴ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. Irregistr. Újvár. 1710. márc. 31.

Inventario (aprovat equin) modalitate observanta

Persona	Napjába iese box	Napjába csipó	Ébredre ralerek	Varsarára ralerek	napjába ralerek
Generálisté	4.	2.	6.	4.	
Groß Colonel, wik.	4.	2.	4.	3.	
Hand groß	3.				
Vice Colonel, lusnaki	hasonló mód		Zerint.		
Fő Szas. a mes. tesnek.	3.	2.	3.	2.	
Fő Kapitány-nak	hasonló lépés				
Kapitány-nak	2.	2.	2.	2.	
Nagys úrté	mint egy Colonel-nak				
Fő Emberté	mint egy Kapitány-nak				
Kisédte	-	-	-	-	I.
Regarint	egy heren egy bez főveliket.				
2. sz. tartó-nak	mint egy		Kapitány-nak.		

4. sz. ábra. Osztrák hadifoglyok természetbeni ellátási illetménye (OSZK. Fol. Hung. 1389/3.—43—44. és 200. 1.)

sza. *Esze* forrásmunkájában több adat található a fogság alatt felmerült sebész-költségekről; a sebesültek egy része még szabadulása után is hosszabb-rövidebb ideig borbélysebsz kezelésére szorult⁵⁵.

Ha fenntartás nélkül nem is általánosítható, de határozott nyomai vannak a sebesültek és egyáltalán a foglyok részére történő pénzáttalásoknak. Érsekújvárból közvetítők útján éveken keresztül utaltak a kurucok kisebb-nagyobb összegeket a Győrben, Komáromban, Trencsénben, Pozsonyban, Sz.-Benedekben raboskodók részére, a tisztetek aránytalanul többet, mint a legénység számára. Egyik-másik átutalásnál fel van tüntetve, hogy a sebesültek kezeléséért küldték⁵⁶.

A szabadultak különböző formában segítségért fordultak a fejedelemhez⁵⁷. A kiadott instrukciókból és Rákóczihoz írt sok-sok folyamadványra történt döntésekből biztosan megállapítható, hogy a hadifogságban töltött időre járó zsoldot szabadulás után kifizették⁵⁸. A felmerült gyógyítási költségekért pedig az ún. *ispotályi fundusból* segélyezéssel adtak kárpótlást.

Az ispotályi alap tárgyalása kívül esik ennek az értekezésnek keretein. Mindössze annyit, hogy ezredeknél, brigádoknál, továbbá az akkor központi gazdasági és pénzügyi feladatokat ellátó Gazdasági Tanácsnál voltak ilyen kórházi alapok. Sokszor a fejedelem saját udvari pénztárából utalt ki különböző összegű segélyeket. Segélyezésben részesültek még rokkantak, hadiövegyek, árvák is⁵⁹.

Szembetűnő, de az akkori feudális viszonyokra jellemző, hogy a tisztetek, vagy tisztii hozzátartozók a legénységnél lényegesen magasabb segélyekben részesültek (*Esze*⁶⁰).

A fogságba jutott egészségügyi személyi állományról eddig nem sok adatot találtam. Egyik-másik kimutatásban a felcserek, borbélysebszerek, mint tisztetek, az offiálisok (prima plana) között szerepeltek. Mások csak a többi legénység vagy a „közönséges rab németek” között sorolták fel⁶¹. — A váltságdíjukról is van adat: Eszterházy egy német fogoly felcseréért 2 katonát kért cserébe, lévén a borbélynak az „értéke” 2 porció⁶².

A kurucok a lykavai cartellában az ott szolgáló löcsei orvosnak megengedték, Déván viszont a chirurgustól megtagadták az osztrák várórséggel történő elvonulást⁶³. A kuruc részről feladott Érsekújvárbán éveken át rendszeresen fizetést kapott a várorvos, — sebész, — patikus (praesidiarius-medicus, — chirurgus, — apothecarius), még az átadásnál szereplő kimutatáson illetményük is pontosan fel van tüntetve, de már „Medicus angariatus, Patricarius angariatus” néven vannak említve⁶⁴. A személyi állomány felsorolásánál viszont már nincsenek sem a tisztetek, tisztséget viselők, se a katonák között felsorolva. Nagy valószínűség szerint az „unwöhrhafte (nem fegyveres)

⁵⁵ *Esze*: Kuruc vitézek... i. m. 46., 75., 140., 177., 180., 264., 288. sz. ir. a 148., 194., 298., 355., 359., 479., 518. lapokon.

⁵⁶ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. Irregist. Újvár. 1709. dec. — Uo. Újvár. 1710. ápr. 10.: 4., 6., 14., 15., 30., 37., 58., 77., 79., 80., 81., 108/1709, továbbá 3., 9., 14/1710. sz. nyugták.

⁵⁷ *Esze*: Kuruc vitézek... passim.

⁵⁸ OSZK. Prot. Exped. Fol. Hung. 978. — 521/v. 1.

⁵⁹ Az „ispotályi alappal” a kuruc szabadságharc kórházi ellátási kérdéseiről szóló későbbi tanulmányban foglalkozom.

⁶⁰ *Esze*: Kuruc vitézek... i. m. 62. 1. és passim.

⁶¹ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. 1704. júl. Fasc. 2. B. No. 8. — Hadtört. Int. Levéltára (tov. HL). Rákóczi iratok. I. csom. Fasc. 5. No. 17. és II. csom. Fasc. 10. No. 32. — OSZK. Fol. Hung. 1389/9. — 130. 1.

⁶² *Thaly*: Gróf Eszterházy... i. m. 1708. máj. 24. — 967. 1. — OL. Acta Rákócziána. I. Ser. Irregist. Újvár. 1710. ápr. 26. (pag. 66).

⁶³ OL. Rákóczi lt. G—16—I. 2. d. No. 2. — Uo. I. 2. f. No. 10.

⁶⁴ OL. Acta Rákócziána. I. Ser. Irregist. Újvár. 1710. ápr. 26. Lista stabalis.

Personen” közé számlálták őket⁶⁵. A kuruc seregben működő orvosoknak, sebészeknek, patikusoknak, borbélyoknak csak egy része volt rendszeres katonai állománybeli, nagyobb részüket felfogadták, mai értelemben olyan szerződéses polgári orvos-, sebész-félék lehettek. Ebben leli magyarázatát az a tény is, hogy a háború későbbi éveiben még azonos hadjáratban is elhagyták a csapatot és a helyi hatóságoknak szóló reklamáció egyáltalán nem olyan hangnemben íródott, mintha katonaszökevényeknek tartották volna őket, inkább kérés jellegű volt.

Kórház, vagy kórházaszerű intézmény fogságbaeséséről eddig nem találtam adatot. De például a gyöngyösi kórházat előbb a németek, majd a kurucok használták. Azonos volt a helyzet Nagybányán is.⁶⁶

ÖSSZEFOGLALÁS

A kuruckori hivatalos cartellák, a fegyverszüneti megállapodások, szabályzatok, kapitulációs egyezmények több elemet tartalmaztak az akkor érvényben levő és egészségügyi jelentőséggel is bíró nemzetközi hadijogi szabályokból. Még színesebb képet adnak a szembenálló felek szemléletéről a szép számban fennmaradt és rendszerint magasabb parancsnokok között létesült helyi megállapodások.

A felsorolt adatokból képet alkothat az olvasó a kuruc—labanc viszonylatban fennállott helyzetről. Hiba lenne olyan következtetést levonni, hogy az egymásközi megállapodásokat, vagy az akkori nemzetközi hadijogi szokásokat kifogástalanul megtartotta volna akár az egyik, akár a másik fél. A fogolycsere tárgyában történt parancsnoki iratváltások sokszor kezdődnek azokkal a szemrehányásokkal, amelyeket maguk részéről cartellaellenes eljárásnak minősítettek.

Csak közvetve egészségügyi természetű komplexum a polgári személyekkel, fegyvertelen parasztsággal, asszonyokkal, gyermekekkel történő eljárás. A felsorolt néhány példa megvilágítja az e téren uralkodó helyzetet is. Természetesen itt is kölcsönösen igen sok mulasztás, kívánnivaló maradt hátra.

A témát azért tartottam érdemesnek nyilvánosság elé hozni, mert a Genfi Egyezményekkel, az Emberi Jogok egyezményével (1948, 1949), különböző vöröskeresztes egyezményekkel napjainkban is elég sokat foglalkoznak anélkül, hogy ennek történelmi előzményeit, az 1864-es I. genfi egyezmény megkötése előtti időszakot is behatóbban tanulmányoznák. Túlzás lenne azt mondani, hogy az akkori hadviselés „lovagias” volt, mégis sok vonatkozásban az I., különösen a II. világháború eljárásainál humanusabb.

A Nemzetközi Vöröskereszt és az ENSZ 1848-as, továbbá a genfi 1949-es diplomáciai értekezlet határozata a háborús védelmet és az emberiség alapvető szabályait nemzetközi jogi érvényre emelte. Eszerint a szabadságharcosok, felkelők, partizánok jogi védelme akkor is kötelezettséget jelent, ha az érintett hatalom a felkelés jogi létezését tagadja. A tárgyalt cartellák és kapitulációs megállapodások szerint az osztrákok kényszerből ugyan, de elismerték a kuruc szabadságharcosok jogi helyzetét, közel 250 évvel megelőzve az emberiség nemzetközi jogi szabályainak elfogadását.

⁶⁵ HIL. Rákóczi iratok. II. csom. No. 25., 36., 39.

⁶⁶ *Bachó L.*: Gyöngyös város Rákóczi idejében. — Gyöngyös. Heves megyei lapok, 1938. — 19., 28. l. — *Márki S.*: II. Rákóczi Ferencz. — Bp. M. Tört. Társ. 1909. — 186. l. — *OL. Acta Rákócziána*. III. Ser. Lustrakönyvek 1703—1704—1705—1706. és 1708. — Passim, főleg az 1706-osban.

EINIGE KRIEGSRECHTLICHE FRAGEN SANITÄREN CHARAKTERS WÄHREND DES RÁKÓCZISCHEN FREIHEITSKAMPFES

Meist anhand archivarischer Quellen verhandelt Verfasser über die kriegsrechtlichen Anschauungen und Rechtspraxis von sanitärem Belang der Rákóczi-schen Zeit. Nach einer Übersicht der damaligen internationalen kriegsrechtlichen Verhältnisse beschäftigt sich Verfasser mit der Beschützung von Kriegsgefangenen, Zivilpersonen, Frauen, Kindern, sowie Objekten sanitären Charakters, fernerhin mit der Behandlungslage und Betreuung der in Gefangenschaft geratenen Kranken und Verwundeten. Es wird als eine bedeutsame Tatsache erwähnt, dass die damalige österreichische unterdrückende Macht — obgleich in einer Zwangslage — Verhandlungen mit den „Rebellen“ über den Austausch von Kriegsgefangenen, über den Waffenstillstand und eventuellen Friedensabschluss fortzusetzen angehalten wurde. Die Konventionen, die zwischen den Kurutzen und dem Kaiserhof entstanden, sind von historischem Wert, da sie sowohl der UNO-Konvention in 1948 als auch der Genfer Konvention in 1949 bezüglich der Verwendung der Humanität, mit mehr als 200 Jahren zuvorgekommen waren. Es wird vom Verfasser mit mehreren Daten unterstützt, in welcher Weise seitens gegenübergestellten höheren Kommandanten über die Cartellen, die Vereinbarungen zur Kapitulation, auch unmittelbare Verhandlungen worden waren, deren Ergebnisse die offiziellen Übereinkünfte farbenprächtig ergänzten. Die in Europa damals gültigen kriegsrechtlichen Ausübungen blieben auch in Bezug auf die Verhältnisse zwischen den Kurutzen und Östereichern bis Ende des Freiheitskampfes erhalten. Es wurde eine gegenseitige Verpflichtung übernommen, wonach die erkrankten oder verwundeten Kriegsgefangenen behandelt, doch nach der Genesung mit einem Schutzbrief entlassen zu sein brauchten. Auch fühlt es sich aus der Abhandlung heraus, dass die Abkommen beiderseits öfter verletzt wurden. Durch die oberwähnten kriegsrechtlichen Anschauungen sowie Ausübungen der Kurutzen lassen sich sowohl die Gerechtigkeit des zwischen 1703 und 1711 abgelaufenen Freiheitskampfes als auch die Beibehaltung der Humanität sogar während der schwersten Kämpfe und Schicksalsprüfungen rechtfertigen. Die vorliegende Mitteilung bringt zu einer der glänzenden Zeitperioden von mehrhundertjährigem Freiheitskampf des ungarischen Volkes derartige Beiträge, die bisher nur noch unvollkommen aufgeschlossen und mangelhaft oder keineswegs mitgeteilt worden sind.

Л. Такач, полковник м/сл:

НЕКОТОРЫЕ ВОЕННО-ЮРИДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА ВО ВРЕМЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ РАКОЦИ

На основании архивных материалов, автор сообщает о взглядах и практике военного права в эпохе Ракоци, имеющих медицинское значение. После обзора военно-юридической обстановки эпохи, занимается защищенностью военнопленных, гражданского населения, женщин, детей, объектов медико-санитарного характера и условиями лечения и питания раненых и больных, взятых в плен. Важным считается, что тогдашняя угнетающая австрийская власть — хотя и под принуждением — вступила в переговоры с «мятежниками» об обмене военнопленными, о перемирии и о возможном заключении мира. Соглашения между «куруцами» (т.е. войнами армии Ракоци) и кайзеровским двором имеют историческое значение, ввиду того, что они больше чем на два столетия опередили постановления ООН 1948 г. и женевские постановления 1949 г. о применении гуманности. Автором приведен ряд данных, свидетельствующих о том, что противостоящие старшие начальники — кроме картелей и капитуляционных соглашений — вели также личные переговоры, результаты которых многосторонне дополняют официальные соглашения. Стороны взаимно взяли на себя обязательства

лечить раненых и больных, взятых в плен, и отпустить их после выздоровления охранной грамотой. Из работы выявляется и то, что эти соглашения были не раз нарушены. Изложенные данные о взглядах и практике военного права «куруцев» также говорят в пользу справедливости освободительной войны 1703—1711 и сохранения гуманности даже при тяжелых боях и испытаниях.

В настоящей работе содержатся до сих пор не полно вскрытые или даже не сообщенные данные об одной из блестящих эпох многовековой борьбы венгерского народа за свободу и независимости.